

УДК 342.7

КИРИЧЕНКО Ю. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та права
Запорізького національного технічного університету

ЛЕЖНЮК В. В.,

студентка
Запорізького національного технічного університету

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Анотація. У статті розглянута конституційна практика нормативного регулювання обов'язків людини та громадянина в Україні й 42 державах континентальної Європи. На підставі порівняльно-правового аналізу визначено обсяг конституційного закріплення обов'язків людини та громадянина в різних європейських державах.

Ключові слова: конституція, обов'язки, конституційні обов'язки людини та громадянина, закріплення обов'язків.

Постановка проблеми. Уперше в історії людства й теорії права питання щодо обов'язків людини висвітлено в п. 1 ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р., в окремих статтях Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., а також у Декларації обов'язків і відповідальності людини 1998 р.

Питання конституційного закріплення обов'язків людини та громадянина відображено в наукових працях таких учених: О.В. Білоскурської, М.В. Вітрука, Л.Д. Воеводіна, Б.С. Єбзеева, Д.Л. Златопольського, А.М. Колодія, Л.І. Летнянчина, А.Ю. Олійника, В.Ф. Погорілка, О.В. Пушкіної, П.М. Рабіновича, Ю.М. Тодики, В.Л. Федоренка, О.Ф. Фрицького, М.І. Хавронюка, Н.Г. Шукліної й інших. Як правило, вони розглядали загальні питання конституційних обов'язків людини та громадянина. Водночас в Україні відсутні наукові дослідження щодо проведення порівняльно-правового аналізу положень норм Конституції України, в яких закріплені обов'язки людини та громадянина, з відповідними нормами конституцій європейських держав.

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу положень норм Конституції України й відповідних положень конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплені обов'язки людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обов'язки є вагомим елементом механізму стабільності в суспільстві, одним із чинників забезпечення та непорушення прав і свобод людини та громадянина. У науці конституційного права є загальноновизнаним, що обов'язок – це передбачена конституцією вид і міра суспільно необхідної (бажаної) поведінки особи. Ще К. Маркс писав, що в людському суспільстві «немає прав без обов'язків, як і немає обов'язків без прав» [1, с. 446]. Тому в новітніх конституціях з'являється не тільки сам термін «обов'язки громадян», а й спеціальні розділи та глави, в назвах яких відображено не тільки права та свободи, а й обов'язки людини та громадянина.

У громадянському суспільстві завдяки новим принципам взаємини особи й суспільства права й обов'язки людини та громадянина рівною мірою є необхідним засобом досягнення всебічного й гармонічного розвитку людства та задоволення його особистих, суспільних та інших інтересів шляхом реалізації прав та обов'язків у їх нерозривному зв'язку між собою.

Взаємозв'язок обов'язків з правами та свободами, а також із суспільством і державою набув свого конституційно-правового закріплення в багатьох конституціях європейських держав. Відтворення в конституційно-правових нормах обов'язків є побажанням держави щодо поведінки осіб, які постійно проживають чи перебувають на законних підставах на її території.

В умовах застосування ліберальної (західної) концепції прав людини більшість демократичних конституцій обмежились установленням мінімуму конституційних обов'язків. Це насамперед пояснюється тим, що основною метою й сенсом прийняття конституції є забезпечення прав і свобод людини. Таким шляхом пішли й пострадянські та постсоціалістичні країни. Так, у чинній Конституції України, порівняно з останньою Конституцією УРСР від 20 жовтня 1978 р., відбулося скорочення переліку конституційних обов'язків людини та громадянина. Разом із тим законодавець не відмовився від низки обов'язків у різноманітних сферах життя й діяльності особи. За нашими підрахунками, в Основному Законі України закріплено 14 обов'язків людини та громадянина (ст. ст. 23, 26, 35, 41, 51, 53, 65, 66, 67, 68) [2]. За цим показником Україна випереджає всі європейські держави, в яких національна правова система, так само як й України, належить до романо-германської правової системи.

Важко погодитися з думкою М.Ф. Чудакова, який стверджує, «що стосується обов'язків, то більшість держав не включає їх до конституції» [3, с. 204]. Наприклад, 10 обов'язків людини та громадянина закріплено в конституціях Азербайджану, Білорусії, Росії; 9 – у конституціях Болгарії, Польщі, Чорногорії; 8 – у конституціях Вірменії, Естонії, Іспанії, Литви, Молдови, Хорватії; 7 – у конституціях Грузії, Італії, Македонії; 6 – у конституціях Португалії, Румунії; 5 – у конституціях Словаччини, Туреччини, Угорщини; 4 – у конституціях Сербії, Словенії, Фінляндії, Швейцарії; 3 – у конституції Ліхтенштейну; 2 – у конституціях Андорри, Бельгії, Гре-

ції, Нідерландів, Німеччини, Сан-Марино; по одному – в Австрії, Албанії, Данії, Латвії, Люксембургу, Норвегії, Франції, Чехії, Швеції, а тільки Боснія й Герцеговина та Монако не закріпили у своїх основних законах жодного обов'язку людини та громадянина. Порівняльний аналіз текстів зазначених конституцій свідчить, що більшість держав континентальної Європи закріпили на конституційному рівні від одного до п'яти основних обов'язків людини та громадянина, меншість – від шести до одинадцяти.

Обсяг конституційного закріплення обов'язків людини та громадянина в різних європейських державах мають як загальні (схожі) риси, так і свої особливості, які зумовлені насамперед національними традиціями в розвитку конституційно-правової теорії та практики. Однією особливістю конституційного закріплення обов'язків є те, що вони не систематизовані, а, як правило, «розкидані» по тексту конституції й тому не становлять єдиного блоку. Крім того, як зазначив В.В. Маклаков, «загальна закономірність, яка характерна для зарубіжних конституцій, – закріплення окремо прав, свобод та обов'язків; визнаються тільки ті права, свободи й обов'язки, які закріплені, і не більш того» [4, с. 168].

Порівняльно-правовий аналіз змісту конституцій європейських держав свідчить, що в їх більшості передбачені такі основні обов'язки: 1) обов'язок одержати початкову, а в деяких країнах і середню освіту; 2) обов'язок захищати країну; 3) обов'язок проходити військову службу; 4) обов'язок батьків стосовно своїх дітей насамперед утримувати до їх повноліття; 5) обов'язок не заподіювати шкоду природі, а також обов'язок сплачувати податки і збори. Водночас у деяких із них останній обов'язок покладається з урахуванням матеріального становища особи та членів її сім'ї; 6) обов'язок кожного неухильно дотримуватися конституції й законів держави.

У деяких новітніх конституціях передбачені й інші обов'язки людини та громадянина. Зокрема, у конституціях Азербайджану, Білорусії, Болгарії, Вірменії, Грузії, Естонії, Литви, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, Чорногорії передбачений обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Як наслідок розвитку соціальної функції держави в основних законах Азербайджану, Білорусії, Грузії, Росії, Сербії, Словаччини, Словенії, Чорногорії закріплений обов'язок не заподіювати шкоду історичній і культурній спадщині. У конституціях Азербайджану, Білорусії, Вірменії, Естонії, Литви, Македонії, Молдови, Росії, Хорватії, Чорногорії разом з обов'язком батьків утримувати дітей до їх повноліття відображено й обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

При цьому необхідно констатувати, що всі три зазначені обов'язки зафіксовані тільки в основних законах Азербайджану, Білорусії, Росії та Чорногорії.

Іноді характеру конституційних набувають деякі інші обов'язки, які є відображенням соціальних приписів або є більше моральними нормами, ніж юридичними та які не пов'язані з яким-небудь державним примусом.

Наприклад, принципово новим є обов'язок працювати, який закріплений у ч. 1 ст. 35 Конституції Іспанії, у ч. 1 ст. 9 Декларації прав громадян і основних принципів державного устрою Сан-Марино, у ст. 49 Конституції Туреччини, у Преамбулі Конституції Франції. А також, крім України, обов'язок шанувати (поважати) державні символи, відображено в ст. 75 Конституції Азербайджану. При цьому варто зауважити, що ці та подібні їм обов'язки важко реалізувати, тим паче що державою за неналежне виконання цих обов'язків ні в конституції, ні в чинному законодавстві юридичної відповідальності не передбачено.

Аналіз положень норм конституцій європейських держав засвідчив різноманітне формулювання обов'язків людини та громадянина. Так, у ст. 62 Конституції Бельгії зазначено: «Голосування є обов'язком ...» [5]. Подібні положення закріплені й у конституціях Греції, Італії, Португалії.

У деяких конституціях держав континентальної Європи зустрічаються обов'язки, яких не містять конституції інших європейських держав. Зокрема, у ст. 82 Конституції Польщі записано, що «обов'язком польського громадянина є відданість Республіці Польща, а також турбота про загальне благо» [6], у ч. 4 ст. 113 Конституції Португалії закріплено, що «громадяни зобов'язані співпрацювати з адміністрацією, яка займається виборами ...» [7], а в п. б ч. 2 ст. 113 і п. б ч. 2 ст. 114 Конституції Швейцарії зазначено, що «професійні пенсійні системи є обов'язковими для працівників ...» і «страхування є обов'язковим для працівників» [8].

Висновки. Отже, закріплюючи на конституційному рівні обов'язки людини та громадянина, держава так сприяє налагодженню найважливіших зв'язків між публічно-владними суб'єктами та суспільством, пошуку й узаконенню ефективних шляхів досягнення особистих і громадських інтересів. При цьому конституційні обов'язки повинні бути забезпечені відповідними переконаннями, вихованням і примусом тією мірою, якою це передбачено міжнародно-правовими актами з прав людини та відповідають умовам держави.

З огляду на викладене, можна відзначити, що положення Конституції України, в яких закріплені основні обов'язки людини та громадянина, в основному змістовно кореспондуються й корелюються з міжнародно-правовими актами з прав людини. Але, незважаючи на це, зазначені норми потребують удосконалення з урахуванням європейського досвіду конституційного закріплення обов'язків людини та громадянина. Вони мають бути чіткими, з однаковою значенням і зрозумілі кожному громадянину, враховувати соціально-економічні умови, які склалися в нашій державі, а також традиції та ментальність народу, рівень правової культури і правосвідомості населення і стан законності й правопорядку в державі.

Література:

1. Маркс К. Сочинения. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1955. Т. 12. С. 446.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Чудаков М.Ф. Государственное право зарубежных стран: курс лекций. Минск: Акад. упр. при Президенте Республики Беларусь, 2005. Ч. 1. 331 с.
4. Маклаков В.В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть: учебник для студентов юрид. вузов и фак. Москва: Вольтер Клувер, 2006. 896 с.
5. Конституція Бельгії від 17 лютого 1994 р. URL: <http://www.uznal.org/constitution.php>.
6. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. URL: <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
7. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва: Издательская группа ИНФРА-М. НОРМА, 1997. 816 с.
8. Федеральна Конституція Швейцарської Конфедерації від 18 грудня 1998 р. URL: <http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/catalog/swejazarija.htm>.

Кириченко Ю. В., Лежнюк В. В. Конституционное закрепление обязанностей человека и гражданина в европейских государствах

Аннотация. В статье рассмотрена конституционная практика нормативного регулирования обязанностей человека и гражданина в Украине и 42 государств континентальной Европы. На основании сравнительно-правового анализа определен объем конституционно закрепления обязанностей человека и гражданина в разных европейских государствах.

Ключевые слова: конституция, обязанности, конституционные обязанности человека и гражданина, закрепление обязанностей.

Kirichenko Y., Lezhnyuk V. Constitutional improvement of human responsibilities and citizens of European states

Summary. The article deals with the constitutional practice of normative regulation of the duties of a person and a citizen in Ukraine and 42 states of continental Europe. On the basis of comparative legal analysis, the volume of constitutional consolidation of the duties of a person and a citizen in different European countries is determined. It is proved that the provisions of the Constitution of Ukraine, in which the obligations of a person and a citizen are fixed, are essentially substantive correspondence and correlate with international legal acts on human rights. But despite this, they need to improve, taking into account the European experience of constitutional consolidation of the rights of a person and a citizen. They should be clear, of equal importance and understandable to each citizen, to take into account the socioeconomic conditions that have developed in our country, as well as the traditions and mentality of the people, the level of legal culture and legal awareness of the population, and the state of law and order in the state. It is grounded that the constitutional and legal nature of the duty is disclosed in the provisions of Art. 23, 26, 35, 41, 51, 53, 57, 65, 66, 67, 68 of the Constitution of Ukraine, which stipulate 14 obligations of a person and a citizen, which is the largest among all other constitutions of the states of continental Europe. In addition, one of the peculiarities of constitutional and legal regulation of obligations is that they are not systematized, but scattered in the text of the Constitution of Ukraine and therefore do not form a single bloc.

Key words: constitution, duties, constitutional duties of a person and citizen, consolidation of duties.